

CHARACTERISTICS OF PRICE AND FORMATION

Saitov Sirojiddin¹

Tuychieva Nodira²

Saydullayeva Dinora³

Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan

KEYWORDS

market price, current price,
economic price, prime price,
contract price, retail price,
contract price, retail price,
subsidized price, dumping
price, authoritative price,
regional price, price range

ABSTRACT

The price system is used in the trade of goods and services in various sectors of the economy. Current and comparative prices are used to calculate the state of the national economy. Current prices are current prices and are used to calculate production results for the year.

2181-2675/© 2022 in XALQARO TADQIQOT LLC.

DOI: 10.5281/zenodo.7382096

This is an open access article under the Attribution 4.0 International(CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

¹ Senior teacher, Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan, Jizzakh, Uzbekistan

² Assistant, Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan, Jizzakh, Uzbekistan

³ Student, Jizzakh branch of the National University of Uzbekistan, Jizzakh, Uzbekistan

NARXNING MOHIYATI VA SHAKLLANISH XUSUSIYATLARI

KALIT SO‘ZLAR:

bozor narxi, joriy narx, iqtisodiy narx, ulgurchi narx, shartnoma narx, chakana narx, shartnoma narx, chakana narx, dotatsiyalangan narx, demping narx, nufuzli narx, hududiy narx, narx diapazoni

ANNOTATSIYA

Iqtisodiyotning turli tarmoqlarida tovarlar va xizmatlar oldi-sotdisida Narx tizimini qo'llaniladi. Milliy iqtisodiyot holatini hisoblashda joriy va qiyosiy Narxlar qo'llaniladi. Joriy narxlar amaldagi narxlar bo'lib, ular yordamida yil davomidagi ishlab chiqarish natijalari hisoblanadi.

Narx-bozor mexanizimining muhim tarkibiy unsurlaridan biri. U o'zining vazifalari orqali barqaror iqtisodiyotning shakllanishi hamda samarali amal qilishiga, bozor muvozanatining ta'minlanishiga, milliy daromadning iqtisodiyot turli tarmoq va sohalari, xo'jalik yurituvchi sub'ektlari bo'yicha taqsimlanishiga, aholining ijtimoiy jihatidan himoya qilinishiga sharoit yaratadi. Shuningdek, u ishlab chiqaruvchilarni rag'batlantirib, sog'lom raqobat muhitining yaratilishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Ushbu bobda narxning iqtisodiy mazmuni vazifalari, shakllanish tamoyillari, narx darajasiga ta'sir ko'rsatuvchi omillar, narx turlari batafsil bayon etiladi. Shuningdek, turli darajadagi raqobat sharoitida narxning shakllanish xususiyatlari, davlatning narx siyosati va uning O'zbekistondagi o'ziga xos jihatlari ham ko'rib chiqiladi.

Tovarlar qiymati va ularning nafliligi o'zlarining namoyon bo'lishini narxda topadi. Amaliy hayotda qiymat tovar ishlab chiqaruvchilarni, naflilik esa iste'molchilarni rag'batlantiruvchi, ularni harakatga keltiruvchi kuch sifatida amal qiladi. Narx mazmunini aniqlashda tovardagi manashu ikki xil xususiyatning, ya'ni ijtimoiy qiymat va ijtimoiy naflilik birligini, bunda iste'mol qiymat (naflilik) qiymatini o'zida olib yuruvchi moddiy asos ekanligini to'g'ri hisobga olmaslik natijasida narx mazmuni turli olimlar va oqimlar tomonidan turlicha aniqlanmoqda va unga turlicha ta'rif berilmoqda.

Buning ustiga narxning darajasiga (yuqori yoki past bo'lishiga), uning o'zgarishiga turli xil omillar ta'sir qildiki, bu ham masalani to'g'ri tushunishni bir oz chigallashtiradi. Alohida tovarlarga qilingan mehnat sarflari turlicha bo'lib, ulardan ayrimlari ijtimoiy mehnat sarfi sifatida to'liq tan olinsa, boshqasi qisman tan olinadi, uchinchi esa umuman tan olinmasligi mumkin. Bundan ko'rinib turibdiki, bozordagi mavjud narxlarga mehnat sarflari yoki qiymatning aynan o'zi deb qarash noto'g'ridir. Chunki unga mehnat sarfidan boshqa omillar ham ta'sir qilib, natijada narx qiymatdan past yoki yuqori bo'lishi mumkin. Tovarning xarid qilinishi uning alohida olingan bir kishi uchun emas, balki jamiyat uchun nafliligini va bu bilan birga ijtimoiy qiymatini ham tan olishni bildiradi. Shu sababli, "ijtimoiy naflilik" tushunchasining o'zi biror tovar (xizmat)ning jamiyat uchun nafliligi, qadr-qiymatga egaligini ko'rsatadi. Shu mulohazalardan kelib chiqib aytish mumkinki, narx o'zida faqatgina qiymat yoki naflilikning birini emas, balki har ikkalasining

bir vaqtda mavjudligini va ularning ma'lum miqdorini pul ko'rinishida ifoda etadi. Tovaridagi ikki xususiyat birdaniga tan olinmasa, u pulda ifodalanmasa oldi-sotdi sodir bo'lmaydi. Chunki tovarning qiymati tomonida sotuvchining manfaati, nafliligi (is'temol qiymati) tomonidan esa xaridorning imnafaati yotadi. Tovar egasi tovar ishlab chiqarish sarflarini qoplab, ma'lum darajada, iloji boricha ko'proq foyda olishni ta'minlashi mumkin bo'lgan qiymatni pul shaklida o'zlashtirishga intilsa, xaridor iloji boricha sarflayotgan pulining har bir birligiga ko'proq naflilik (iste'mol qiymati) olishga harakt qiladi. Ularning manfaatlari to'g'ri kelgan nuqtada, darjada narx o'rnatiladi, tovar-pul almashinuvi, oldi-sotdi sodir bo'ladi. Narxning iqtisodiy mazmuni uning vazifalari ko'rib chiqilganda yana yaqqol namoyon bo'ladi. Narx quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi:

1. Muvozanatlikni taminlash vazifasi. Bunda narx bozorda talab va taklifning hajmi va tarkibiga ta'sir etish orqali ularni muvozanat holatiga keltiradi. Bozor narxi-bu muvozanatlashgan narx bo'lib, u birinchidan, tovarlarni sotilishini taminlaydi, ikkinchidan, bozorda tovarlar taqchilligini yuzaga keltirmaydi.

2. Qiymat va naflilikni o'lchash vazifasi. Narx qiymat va naflilikning puldagi ifodasi deb aytamiz, chunki nqilingan sarf-xarajatlar va olingan natijalar (foйда yoki zarar) narxlar asosida hisob-kitob qilinad. Ishlab chiqarish va uning natijalarini natural ko'rsatkichlarni ham mavjud (tonna, kg, m², m³, kvt-soat va hokoza). Bu ko'rsatkichlarni shu holicha taqqoslash, umumiy ko'rsatkichga keltirib bo'lmaydi. Brcha natural ko'rsatkichlarning umumiy o'lchovi uning pulda ifodalangan narxidir. Hisob-kitob uchun joriy va qiyosiy narxlar qo'llaniladi. Joriy narxlar amaldagi narxlar bo'lib, ular yordamida yil davomidagi ishlab chiqarish natijalari hisoblanadi. Qiyosiy narxlarda ma'lum yil (bazis yil) asos qilib olinib, ishlab chiqarishning natijalari shu narxda hisoblanadi va boshqa yillar bilan hisoblanadi. Yalpi milliy mahsulot, milliy daromad, real ish haqi vas hu kabi ko'rsatkichlar dinamikasi qiyosiy narxlarda hisoblanadi. Chunki joriy narxlar inflyasiyasi tufayli o'zgarish va real iqtisodiy natijani ko'rsatmasligi mumkin.

3. Tartibga solish vazifasi. Bozor holati (konyukturasi) talab va taklif hamda ularning nisbatiga bog'liq. Talabning ortishi muayyan tovarni ishlab chiqarishni kengaytirishni, aksincha holatda esa tovar ortiqchaligini, uni ishlab chiqarishni qisqartirish zarurligini bildiradi. Narx Tovar ishlab chiqaruvchilar faoliyatiga ularning daromadlari orqali ta'sir ko'rsatadi. Muayyan ishlab chiqarish xarajatlari saqlangan holda narx yuqori bo'lsa, foyda miqdori ortadi, narx tushsa, foyda kamayadi va hatto ishlab chiqarish zarar ko'rishi ham mumkin. Bu ishlab chiqaruvchilar faoliyatiga ta'sir ko'rsatadi. Narx oshsa, ishlab chiqarish kengayadi. Boshqa kapitallar ham foyda yuqori bo'lgan soh ava tarmoqlarga oqib kela boshlaydi. Xullas, narx ishlab chiqarishni tartibga solib, uni o'zgartirib turadi va rivojini ta'minlaydi.

4. Raqobat vositasi vazifasi. Narx raqobat kurashining eng muhim vositasi hisoblanadi. Ishlab chiqaruvchilar o'z raqiblarini yengish uchun narxni pasaytirish usulidan foydalanishlari mumkin. Demak, narxni o'zgartirib turish usuli raqobatda keng qo'llaniladi.

5. Ijtimoiy himoya vazifasi. Narx aholining kam daromad oluvchi ayrim qatlamlarini

himoya qilish vazifasini ham bajaradi. Narxning bu vazifasi Tovar(xizmat)lar ijtimoiy dotatsiyalangan narxlar bo'yicha sotilganda bajariladi. Bunda ular davlat budjeti va turli xayriya mablag'lari hisobiga moliyaviy ta'minlanadi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish bosqichida ijtimoiy himoya vazifasini o'tovchi narxlar, aholining keng qatlamlarini hayotiy zarur is'temolchilik tovarlari bilan minimal darajada ta'minlash maqsadida ham qo'llaniladi. Masalan, bizning respublikamizda 1991-yildan 1995-yilgacha un va un mahsulotlari, qand shakar, go'sht o'simlik moyi, choy, sovun kabi mahsulot dotatsiyalangan narxlarda, cheklangan miqdorda sotildi. Ularning dotatsiyalangan va haqiqiy narxlari o'rtasidagi farq budjet mablag'lari hisobiga qoplab boriladi. Shunday qilib, narx bozor munosabatlarining vositasi sifatida bir-biri bilan uzviy bog'langan muhim vazifalarni bajaradi. Iqtisodiyotning turli sohalari va tarmoqlaridagi ishlab chiqarish va sotish sharoitlarining xilma-xilligi hamda bozor munosabatlarining rivojlanish darajasi farqlar narx turlarini farqlash zaruratini tug'diradi. Iqtisodiyotda amal qilib turgan barcha narx turlari narx tizimini tashkil qiladi. Narx tizimida ularning ayrim turlarining iqtisodiy mazmunini qisqacha qarab chiqamiz. Ulgurchu narx-ishlab chiqaruvchilar tomonidan katta miqdordagi tovarlar bir yo'la ko'tarasiga sotilganda qo'llanilgan narx. Ulgurchi narx ishlab chiqaruvchilar va ta'minlash sotish tashkilotlari xarajatlarini qoplash hamda ularning ma'lum miqdorda foyda ko'rinishini ta'minlashi zarur. Ulgurchi narx Tovar birjalari va savdo uylarida ham qo'llaniladi. Shartnoma narx-sotuvchi va xaridorning roziligi bilan belgilanadigan, ular tomonidan tuzilgan shartnoma qayt qilingan narx. Shartnoma narx odatda shartnoma bitimi amal qilib turgan davrda o'zgarmaydi. Mazkur narx milliy, ham xalqaro bozorlarda qo'llaniladi. U xalqaro bozorda qo'llanilganda Tovar(xizmat)larning jahon narxiga yaqin turadi. Chakana narx-tovarlar bevosita is'temolchilarga sotiladigan narx. Chakana narxga tovarning ulgurchi narxi, chakana savdo tashkilotlarining xarajatlari va ularning oladigan foydasi kiradi. Chakana narx tovarlarga bo'lgan talab va taklifni bog'lovchi ro'lini o'ynaydi hamda ularning nisbatiga qarab yuqori yoki past bo'lishi mumkin.

Davlatning narxlarni tartibga solish faoliyati chegaralangan (limitlangan) va dotatsiyalangan narxlarni vujudga keltiradi. Chegaralangan narx-davlat tomonidan yuqori yoki quyi chegaralari belgilanib, shu doirada o'zgarishi mumkin bo'lgan narx. Bunday narx yordamida davlat inflatsiyani jilovlaydi, narx darajasini nazorat qiladi. Dotatsiyalangan narx-davlat budjeti hisobidan maxsus arzonlashtirilgan narx. Bunday narxdan kam taminlangan oilalar, beva-bechoralar, ishsiz va nogironlarni hayotiy zarur ne'matlar bilan eng kam darajada ta'minlab turishda foydalaniladi. Damping narx-bozorda o'z mavqeyini mustahkamlash va raqiblarni bozordan siqib chiqarish uchun firmalar tomonidan foydalaniladigan maxsus narx. U "bozorga kirib olish narxi" deb ham ataladi.

Damping narxda rasmiy narxning bir qismidan kechib yuboriladi. Nufuzli narx-sotish hajmini o'zgartirmasdan, yuqori foyda olishga erishish uchun firmalar tomonidan foydalaniladigan narx. Bu narxni qo'llash uchun bozorda raqobat cheklangan bo'lib monopol vaziyat mavjud bo'lishi zarur. Mazkur vaziyatda talab narxga bog'liq bo'lmaydi, shu sababli narxning ko'tarilishi tovar sotilishini keskin kamaytirmaydi. Bundan tashqari aholimning

yuqori daromad oluvchi qatlami xarid qiladigan nufuzli tovarlar ham mavjutki, ular nufuzli narxlarda sotiladi. Rivojlangan mamlakatlarda yuqori daromad oluvchi aholi qatlami uchun dala hovliga ega bo'lish, mashhur kurortlarda dam olish, so'ngi nusxadagi kiyimlar kiyish, yangi modeldagi yoki obro'talab is'temol hisoblanadi. Mrtabali is'temol nufuzli narxlarni yuzaga keltiradi. Nufuzli narxlarni qo'llashda tovarlarni ishlab chiqarish xarajatlari va rentabellik darajasi, bozordagi talab, uning o'zgarishi va bozordagi raqobatlashuv sharoiti hisobga olinadi. Shunga qarab ma'lum davrgacha o'zgarmaydigan qat'iy (standart) narx va o'zgaruvchan narx qo'llaniladi. Shunday tovarlar borki is'temolchilar ularning narxi o'zgarishini afzal ko'radi. Masalan, kommunal xizmat, transport xizmati ta'riflari shunday narxlar jumlasiga kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Shodmonov Sh.Sh, Yusupov R.A. Zamonaviy bozor iqtisodiyoti va nazariyasi va amaliyoti. -T:TDIU
2. Shodmonov Sh. Alimov R. Jo'rayev T. Iqtisodiyot nazariyasi. -T: Moliya, 2002. -416-bet
3. Ziyayev T.M. Tarmoq va korxonalar iqtisodiyoti. -T:TDIU, 2007
4. To'ychiyeva N. Elektron Ta'lim Tizimining Afzalliklari Va Kamchiliklari // Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollari. - 2022. - T. 1. - №. 1. - C. 40-41.
5. Норбеков Х., Туйчиева Н. Формирование конкурентных преимуществ компании // Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollari. - 2022. - T. 1. - №. 1. - C. 589-592.
6. Nodira T., Maxfirat T. FORMATION AND DEVELOPMENT OF PRONUNCIATION IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING IN SCHOOL STUDENTS // INTERNATIONAL CONFERENCES ON LEARNING AND TEACHING. - 2022. - T. 1. - №. 1.
7. Nodira T., Maxfirat T. MODERN METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGE PRONUNCIATION TO PRIMARY SCHOOL PUPILS IS BASED ON THE JAPANESE EXPERIENCE // TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. - 2022. - C. 205-208.
8. Nodira T., Rashid X. PROBLEMS OF INNOVATION MANAGEMENT IN THE HIGHER EDUCATION SYSTEM // Web of Scientist: International Scientific Research Journal. - 2022. - T. 3. - №. 11. - C. 155-164.
9. Nodira T. PRIORITIES FOR ORGANIZING ENTREPRENEURIAL ACTIVITIES IN THE AGRICULTURAL SECTOR // Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. - 2022. - T. 1. - №. 10. - C. 192-199.
10. Nodira T. INNOVATIVE MANAGEMENT IN THE DEVELOPMENT OF THE HIGHER EDUCATION SYSTEM // Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. - 2022. - T. 1. - №. 10. - C. 346-351.
11. To'ychiyeva, N. (2022). AGRAR SOHADA TADBIRKORLIK FAOLIYATINI TASHKIL ETISHGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR. INTERNATIONAL CONFERENCES, 1(4), 53-56. Retrieved from <http://researchedu.org/index.php/cf/article/view/625>

12. To'ychiyeva , N. (2022). AGRAR TARMOQDA TADBIRKORLIK FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING TASHKILY-IQTISODIY ASOSLARI. INTERNATIONAL CONFERENCES, 1(4), 3-6. Retrieved from <http://researchedu.org/index.php/cf/article/view/624>
13. Nodira T., Maxfirat T. FOREIGN LANGUAGE PRONUNCIATION IN GRADES 1-4» //РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ. – С. 1133.
14. G'Aybullayev Sarvar O. et al. O 'ZBEKISTONDA ISTE'MOL SAVATCHASI HOZIRGI HOLATINI VA UNI SHAKILLANTIRISH YO 'NALISHLARI //Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali. – 2022. – T. 1. – №. 4. – С. 119-125.
15. Azimov Y. H. et al. Olympism and olympic education at the present stage //Фундаментальные и прикладные исследования в современном мире. – 2016. – №. 13-4. – С. 119-121.
16. Rashidov , A. (2022). IQTISODIYOTNI TARTIBGA SOLISHDA NOTARIF USULLARINING O`RNI VA AHAMIYATI. Архив научных исследований, 2(1). извлечено от <http://journal.tsue.uz/index.php/archive/article/view/1016>
17. Rashidov Abror Ro'zimurod o'g'li. (2022). JIZZAX VILOYATI IQTISODIY O'SISH KO'RSATKICHLARI YOKI JARAYONLARI . PEDAGOGS Jurnali, 5(1), 20-22. Retrieved from <http://www.pedagoglar.uz/index.php/ped/article/view/290>
18. Akramovich N. A. THE PRIORITY OF USING INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE AGRICULTURAL EDUCATION SYSTEM //Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. – 2022. – T. 1. – №. 10. – С. 185-191.
19. Nizametdinov A., Ahmedova H. Elektron ta 'lim metodologiyasi rivojlantirishning usullari //Zamonaviy innovatsion tadqiqotlarning dolzarb muammolari va rivojlanish tendensiyalari: yechimlar va istiqbollari. – 2022. – T. 1. – №. 1. – С. 29-31.
20. Nizametdinov A. A. OLIY TA'LIM TIZIMINING AGRAR SOHASIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALAR QO'LLASH USTUVORLIGI. INTERNATIONAL CONFERENCES, 1 (6), 58-60. – 2022.
21. Nizametdinov A. A. OLIY TA'LIM TIZIMIDA AGRAR SOHANING USTUVORLIGI UNDA INNOVATSIYALARNING QULLANISHI. INTERNATIONAL CONFERENCES, 1 (6), 96-98. – 2022.